

16. Відділ рукописів Одеської державної бібліотеки ім. М. Горького. — Ф. 28. — Спр. 486. — Арк. 21.
17. Там само. — Арк. 25.

Ю. І. СУРАЙ

СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТИЧНА ГАЗЕТА «ЛУЧ» ПРО РОБІТНИЧИЙ РУХ В УКРАЇНІ (1912—1913 рр.)

В справі неупередженого формування широкої джерелознавчої бази історичної науки, об'єктивного відтворення минулого, важливе значення має всебічне дослідження періодичної преси, що розповсюджувалась в Україні в дореволюційний період.

Значення соціал-демократичної преси, що діяла напередодні революції 1917 року, дозволяє заповнити існуючу прогалину в вітчизняній історії, допомагає дослідити проблему формування суб'єктивного фактору революції. Дослідження показує, що відновлення повнокровної картини політичної боротьби неможливе без паралельного аналізу діяльності як української, так і загальноросійської преси, що поширювалась в Україні.

З огляду на це, ми ставимо завдання зробити короткий огляд соціал-демократичної газети «Луч», що видавалась в Петербурзі з 16 вересня 1912 р. по 5 липня 1913 р. (Датуються за старим стилем).

Редакторами газети були в різний час М. М. Диранов, Є. К. Межит, П. В. Зуєв, Н. Є. Єгоров, Ф. М. Петров та інші. Видавцем газети була М. В. Журавльова, а з грудня 1912 р. — Є. Н. Максимова. В списку постійних співробітників, опублікованому в газеті, значаться лідери II Інтернаціоналу Макс Адлер (Відень), Отто Бауер (Відень), члени IV Державної Думи О. Бадаєв, Г. Петровський, Ф. Самойлов, М. Шагов, а також провідні діячі російської соціал-демократії Ф. Дан, Д. Мартов, Л. Троцький та інші.

Склад співробітників свідчить про достатньо високий професійний рівень друкованого органу та впливовість серед широкого загалу робітництва. Архівні документи Центрального державного історичного архіву України демонструють широке розповсюдження газети «Луч» в Україні. Нами виявлені документи про надходження газети в Київ,

Харків, Одесу, Катеринослав, Полтаву та інші міста України. Серед них чимало матеріалів про збір грошей серед робітників України на газету «Луч»¹. Все це дає змогу говорити про значний вплив загальноросійської преси на робітничий рух в Україні.

В 1910—1912 рр. в Росії визріла нова економічна і політична ситуація. Після періоду промислового застою почалося швидке пожвавлення виробництва. Промислове піднесення сприяло росту чисельності робітничого класу і, в першу чергу, промислових робітників. Кількість цієї категорії робітничого класу збільшилась на Україні з 465 тис. в 1910 році до 533 тис. в 1912 році. В цей період почав різко зростати робітничий рух. На Україні в цей час відбулося 349 страйків, у яких взяли участь 132 тис. чоловік².

В умовах розгортання революційного руху робітничого класу, інших верств населення надзвичайного значення набувала агітаційно-пропагандистська та організаційна робота соціал-демократії по мобілізації мас. В серпні 1912 року в Відні відбулася конференція меншовиків, де була зроблена спроба згуртувати всі соціал-демократичні групи реформістського напрямку³. Після конференції меншовики приступили до створення свого органу, яким і стала газета «Луч».

В серпні 1912 р. закінчився термін повноважень III Державної Думи. По царському указу були назначені вибори в IV Думу. Всі політичні партії почали активну кампанію по підготовці до виборів в російський парламент. Газета «Луч» активно включилася у виборчу кампанію. З другої половини вересня до 15 листопада (день відкриття IV Державної Думи) газета опублікувала біля тридцяти (по нашим підрахункам) матеріалів, присвячених підготовці і проведенню виборів в Думу. Ці матеріали являються цінним джерелом до вивчення процесу виборчої кампанії, позиції меншовиків та їх тактики. Поряд з постійними рубриками газети, такими, як: «Робітничче життя», «По Росії», «Голова преси», «За кордоном», «Телеграми», «Хроніка», були створені тимчасові рубрики на період виборчої кампанії «Вибори» та «Кругом Думи». В них систематично давалася інформація про хід виборів, публікувалися біографії кандидатів від соціал-демократії, викривалися антидемократичні методи правих партій. Але на відміну від більшовницької преси, «Луч» висвітлював і деякі аспекти виборчої боротьби в таборі ліберальної буржуазії.

Так, 23 вересня він давав інформацію про справи кандидатів в IV Думу від буржуазних партій, зокрема, повідомляв про арешт в Житомирі кандидатів в Думу від прогресивістів⁴. Але все-таки в газеті переважали матеріали, присвячені соціал-демократії та її завданням у виборчій кампанії. Однією із найпоширеніших тем була тема єдності РСДРП. Порівняльний аналіз матеріалів «Правди» і «Луча» показує, що заяви про єдність зусиль соціал-демократії були характерні для обох газет, але і більшовики і меншовики часто звинувачували один одного в «щирості» цих заяв. 25 вересня в статті «Хіба це єдність?» газета «Луч» в різкій формі звинувачувала «Правду» в розколі соціал-демократії, аргументуючи свої звинувачення призовами «Правди» голосувати за кандидатів в IV Думу по платформах. «Хіба не розуміє вона, що виступ двома платформами — це і є санкціонування розколу», — запитує «Луч»⁵. Хоча в цілому, восени 1912 року у відносинах «Правди» і «Луча» були моменти зближення позицій, деякого примирення і координації зусиль.

Аналіз матеріалів газети «Луч» показує, що і лідерів II Інтернаціоналу хвилювала проблема єдності російської соціал-демократії в умовах виборчої кампанії. Значний інтерес викликає стаття К. Каутського, опублікована в 14 номері газети. Даючи деякі поради російським колегам в питаннях участі у виборах, К. Каутський пише, що відносини в середній соціал-демократії Росії «невпорядковані і заплутані» і це заважає ефективній участі у виборчій кампанії. Він призвав діяти в дусі партійної єдності⁶.

В цьому ж номері редакція опублікувала матеріал під назвою «Завдання виборщиків на губерніяльних зборах». Це своєрідний юридичний коментар до законодавства про вибори. В ньому газета роз'яснювала робітникам в популярній та доступній формі їх права і обов'язки в процесі виборів.

Велика кількість газетних матеріалів присвячена висвітленню ходу виборів в IV Державну Думу на Україні. Так, під рубрикою «Вибори в Одесі» газета на протязі декількох номерів опублікувала статті «Робітники перед вибором» (№ 14), «По поводу одеських виборів» (№ 15), «Одеса перед виборами» (№ 25). В цих статтях «Луч» піддав критиці кандидатури кадетів і октябристів. Так, в статті «Друг робітників» кандидат від одеських кадетів А. І. Нікольський був названий «бесцветной карикатурой Милюкова»⁷, а

в 16 номері газета попереджувала робітників, що в Катеринославі октябристи виступили під прапором безпартійності. Так публікації викривали методи виборчої політики правих партій.

Газета писала про хід виборів в Харкові (№№ 14, 17), в Херсоні (№№ 16, 30), Єлизаветграді (п. 59) та ін. 23 жовтня газета опублікувала бесіду з кандидатом в депутати від Катеринославщини Г. І. Петровським⁸.

Наполеглива діяльність соціал-демократичної преси в період предвиборчої і виборчої кампаній стала важливою запорукою успіхів лівих сил. В IV Державну Думу було обрано 20 депутатів від лівих партій (6 — більшовиків, 7 — меншовиків, 7 — трудовиків). 15 листопада в газеті «Луч» була надрукована передова стаття «Завіса піднімається», в якій повідомлялось про відкриття роботи IV Думи. Слід відзначити, що з другої половини листопада 1912 року «Луч» систематично публікує репортажі з засідань Державної Думи, бесіди з депутатами. Ці матеріали мають значну джерелознавчу цінність. Так, в № 52, в матеріалі під назвою «Українці і соціал-демократія» розповідається про зустріч групи робітників-українців з депутатом від робітничої курії Катеринославської губернії Г. І. Петровським. В бесіді з робітниками Петровський заявив, що «вважає своїм святим обов'язком захищати українську мову і її законні права на території України». Українські робітники, — інформувала газета, — передали Г. І. Петровському наказ, в якому зобов'язували його добиватися допуску української мови в школи, суд, адміністративні установи на території України, а також боротися з всіма репресивними заходами, направленими проти українства⁹. Матеріали про діяльність соціал-демократичної фракції в Думі, публікація виступів робітничих депутатів на засіданнях російського парламенту та коментарі до них були важливою формою агітаційно-пропагандистської діяльності газети «Луч».

В робітничому русі цього періоду важливе місце посідала боротьба за покращення свого становища під час страхової кампанії. В царській Росії фактично не було фабричного законодавства, яке б реально захищало інтереси робітничого класу.

За таких умов роль соціал-демократичної преси була дуже велика. Необхідно було роз'яснювати робітникам суть повних законів, сприяти неухильному зростанню політичної свідомості робітничого класу. Аналіз газетних матеріалів

«Луча» показує, що з середини листопада 1912 р. питання страхування постійно розглядался на сторінках газети. Викриваючи лицемірну суть урядових страхових законів, газета писала: «Страховання робітників, на думку наших маленьких Бісмарків, повинно вирвати жало у соціалізму... робітники педвизначно висловили своє відношення до страхових законів, до цього створеного диявіти 3-ї Думи, не хочуть миритися з тими методами, якими уряд хоче провести ці закони в життя — методом полюбовної згоди з підприємцями за спиною робітників¹⁰».

Під пильною увагою «Луча» були практично всі аспекти процесу страхування. В спеціальній рубриці «Страховання» друкувалися списки членів рад по справах страхування, інструкції для уповноважених від робітників з цих питань, репортажі із засідань Рад по справах страхування та ін.

Близько третини матеріалів по страхуванню присвячені проблемам страхування робітників на Україні. З них можна довідатись, як було організовано страхування робітників на цукрових заводах України (№ 57); про незадоволення процесом страхування робітників Катеринослава (№№ 79, 121); про хід страхової кампанії в Донбасі (№№ 131, 141); про критику страхових законів робітниками Києва (№ 171) та ін. Так, у статті «Страхова кампанія в Донецькому басейні», автором якої був донецький робітник Петров, розповідається, що на всіх крупних металургійних заводах: Брянському, Запорізько-Каменському, Донецько-Юр'ївському, Петровському, Таганрозькому та ін. були проведені збори робітників з питань страхування, на яких була вироблена тактика робітників на період страхової кампанії¹¹. Такі газетні матеріали були своєрідним орієнтиром для робітничого класу. До цього слід додати, що газета «Луч» давала об'язу на відкриття підписки на журнал «Страхованіе рабочих», оголошувала час лекцій для робітників з питань фабричного законодавства, давала юридичні довідки, публікувала проєкт порядку денного до Всеросійського з'їзду з питань страхування¹².

Газета «Луч» являється цінним джерелом для вивчення внутрішніх протиріч між лідерами меншовизму, які не знайшли достатнього відображення в історичній літературі. Зокрема, матеріали «Луча» та їх співставлення з матеріалами «Правди» проливає світло на взаємовідносини Г. В. Плеханова, В. І. Засулич, О. М. Потресова та їх політичні погля-

ди в роки нового революційного піднесення. Так, причини розходження Г. В. Плеханова з меншовиками-ліквідаторами можна глибше зрозуміти, співставляючи статті Г. В. Плеханова «Під градом куль», опубліковану в «Правді», В. І. Засулич «Г. В. Плеханов і «ліквідатори», надруковану в «Лучі» та статтю О. М. Потресова «Я звинувачую Плеханова», теж опубліковану в газеті «Луч». Не ставлячи собі за мету розкривати суть їх непорозумінь, відсилаємо дослідників до цих матеріалів¹³. На початку 1913 р. загострилась протиріччя між редакцією «Луча» і Л. Д. Троцьким.

Поміркований напрям діяльності «Луча» визивав нарікання з боку Троцького та його однодумців. В квітні 1913 р. в Петербурзі відбулося засідання створеного на Віденській конференції (серпень 1912 р.) Оргкомітету, на якому було прийнято рішення про реорганізацію газети «Луч». Однак, із-за нестачі сил у «неліквідаторів», а також значного опору з боку ліквідаторів ці плани реорганізації здійснені не були. Але це не спинило Л. Д. Троцького, він продовжував свою боротьбу з редакцією «Луча»¹⁴.

В 1913 р. газета «Луч» продовжувала приділяти багато уваги робітничому руху в Україні. Редакція одержувала багато листів від робітників України про утиски робітничої преси. В № 89 було опубліковано рішення зборів робітників заводів і порта міста Маріуполя, в якому спеціально розглянуто питання робітничої преси. Там, зокрема, сказано, що маріупольський поліцеймейстер заборонив підписку та продаж газети «Луч», «Правда», «Звезда»¹⁵. Про заборону і переслідування газети «Луч» приходили повідомлення з Катеринослава та інших міст. Вони друкувалися на сторінку газети¹⁶. По даним, опублікованих редакцією, за 1912 р. у «Луча» із 86 номерів було конфісковано 29, оштрафовано 5 — тобто 2/5 номерів було покарано (Див. № 87). Такі репресивні заходи не були випадковими. Наприклад, повідомляючи про страйк друкарів у Харкові в січні 1913 р., редакція газети супроводжувала повідомлення аналізом причин поразки цього страйку, відкривала робітникам очі на слабкі місця робітничого руху¹⁷.

В цьому плані викликає значний інтерес стаття «Робітничі питання на рудниках Донецького басейну в міністерській нараді». В ньому критично оцінюється нарада в міністерстві торгівлі і промисловості, на якій обговорювались питання підвищення продуктивності праці гірників Донбасу. При цьому «Луч» засуджує тяжку експлуатацію гірників,

неуважне ставлення до них з боку підприємців¹⁸. Енергійно підтримувала газета виступи робітників Слав'янська Харківської губернії, їх бойкот так званих лікарських кас та ін.¹⁹.

Позиція газети «Луч» викликала роздратування урядових кіл Росії. В доповідній записці міністра внутрішніх справ Маклакова, яку він вніс в Раду Міністрів, однією з причин росту робітничого руху було названо «вплив друкованих органів соціал-демократичної преси»²⁰.

Таким чином, короткий огляд газети «Луч» як джерела до вивчення історії робітничого руху на Україні, показує, що ця газета була дуже популярною серед робітників України. Про це свідчать грошові внески на газету, листи українських робітників, які опублікувала редакція, а також питома вага матеріалів про становище робітничого класу України. По нашим певним підрахункам, в газеті «Луч» було опубліковано більше 100 матеріалів (включаючи телеграми) про робітничий рух на Україні. Ці матеріали практично не використовувались в історичній літературі. Саме їх включення до джерелознавчої бази наукових досліджень допоможе відтворити правильну ретроспективу робітничого руху в Україні. Ми повинні запобігти пам'ятившомуся перекосу в історичних дослідженнях, в результаті якого припиняється вивчення впливу загальноросійських соціал-демократичних партій та їх преси на українські маси. В результаті цього можуть повстати нові «білі плями», які заважатимуть зрозуміти, чому на виборах в Установчі збори 1917 року переважна більшість українського люду віддала свої голоси за соціалістів небільшовицького напрямку. Тільки комплексне дослідження всього спектра багатопартійної преси, в тому числі соціал-демократичної, дасть змогу об'єктивно відтворити історію України в період її перебування в складі Російської імперії.

ПРИМІТКИ

1. Центральний державний архів України (ЦДА України).—Ф. 268.— Оп. 1. — Спр. 776. — Арк. 73—75; — Ф. 313. — Оп. 2. — Спр. 2658. — Арк. 587 та ін.

2. Історія робітничого класу Української РСР в 2-х томах. — Т. 1. — К., 1967. — С. 399.

3. Большевики. Документы по истории большевизма с 1903 по 1916 год бывшего Московского Охранного отделения. — М., 1990. — С. 185, 193.

4. Луч. 1912. 23 вересня.

5. Луч. 1912. 25 вересня.

6. Луч. 1912. 2 жовтня.

7. Луч. 1912. 14 жовтня.
8. Луч. 1912. 23 жовтня.
9. Луч. 1912. 16 листопада.
10. Луч. 1912. 15 листопада.
11. Луч. 1912. 7 березня.
12. Див.: Луч. 1912. 28 листопада; 1913. 5 лютого; 1913. 23 березня; 1913. 2 липня та ін.
13. Див.: Правда 1913. 10 квітня; Луч. 1913. 11 квітня; Луч. 1913. 14 квітня.
14. Див.: Социал-демократическое движение в России. Материалы. Под редакцией А. П. Потрессова и Б. И. Николаевского. — Т. 1. — М.-Л., 1928. — С. 391.
15. Луч. 1913. 4 січня.
16. Луч. 1913. 9 лютого та ін.
17. Луч. 1913. 27 січня.
18. Луч. 1913. 23 лютого.
19. Луч. 1913. 6 квітня.
20. Балабанов М. От 1905 к 1917 году. Массовое рабочее движение. — М.-Л., 1927. — С. 224.